

8. Фінансування охорони здоров'я в Україні: стійкість в умовах війни: програмний документ щодо охорони здоров'я. 2022. 32 с. URL: <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1462188/retrieve>.

9. Vlach M. R., Vanda I. V., Kotyk L. I. On the problem of financial capacities of administrative districts of Lviv Oblast // Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2022. 31(4). P. 761-772. <https://doi.org/10.15421/112271>.

МОВНА МОДА В СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ І НАУЦІ

Влах М. Р.

*Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів,
Україна*

E-mail: myroslava.vlach@lnu.edu.ua

Вербальна мова науки, як система словесних знаків, яка використовується для здобуття, зберігання і передавання наукового знання, є динамічним феноменом, що відображає нескінченний процес наукового пізнання [2, с. 17]. Мовна (вербальна) картина світу постійно розширюється, вдосконалюється, намагаючись досягти відповідності з концептуальною. Звідси – щоразова потреба в пошуку терміноодиниць на позначку нових наукових понять. Продуцентами наукової мови є наукові лідери, лідери наукової думки. Адорація (лат. *adoratio* – шанування, поклоніння) авторитетів, що виявляється в частішому вживанні запропонованих ними термінів, сприяє усталенню наукової термінології. Виникає феномен модної наукової мови. Доречність цього поняття зумовлена тим, що наукова діяльність підпадає під ознаки моди за критеріями наслідування авторитетів, популярності, престижності, мінливості (обмеженості в часі) тощо. Отже, виокремленню явища мовнонаукової моди сприяє критерій частотності вживання тих чи тих термінолексем.

Досліджуючи проблему мовної моди, О. Албул зазначає як її негативні наслідки, так і позитивний вплив на розвиток сучасних мов. Мовна мода спричиняє “шаблонізацію мовлення, зменшення

виражальних засобів мови через надмірне уживання певних елементів..., нерозбірливе запровадження чужомовних слів, словотвірних елементів та моделей, захоплення стилістично зниженою лексикою, поширення граматично неправильних форм та висловів тощо” [1, с. 28]. Водночас авторка завважує, що “наслідування, яким є мовна мода (загалом), – це природний процес для людини”, позаяк мова змінюється, збагачується. Модні терміноодиниці переважно актуальні для наукових досліджень та мають універсальний характер.

Умовами виникнення мовнонаукової моди є парадигмальний розвиток науки, мовнонаукові авторські інновації, закономірності розвитку природної мови.

Як приклад, у науках про Землю домінування екологічної парадигми і концепції раціонального природокористування зумовило запровадження в широкий науковий ужиток (узус) поняття *сталий розвиток* (уперше використане 1987 року прем'єр-міністеркою Норвегії Г. Г. Брундтланд у доповіді Міжнародної комісії з довілля і розвитку Генеральної Асамблеї ООН). Нині термін *сталий розвиток* загальноприйнятий в українській науковій літературі, проте змістово неправильно зорієнтований, позаяк лексема *сталий* означає *незмінний, постійний*. У цьому контексті ліпше вживати або терміноодиницю *стійкий*, або *збалансований*, або *рівноважний розвиток*. З часом відбулася детермінологізація поняття *сталий розвиток* і тепер його застосовують на позначку будь-яких природних і суспільних змін. Поняття сталого (стійкого, збалансованого) розвитку стало модним у науковій літературі і практиці природокористування та суспільного розвитку загалом.

Тенденції мовнонаукової мови простежуються й у використанні системної парадигми, яка є визначальною для концептуалізації суспільно-географічної науки. Це підтверджує контент-аналіз тексту навчального посібника «Теорія і методологія географічної науки», у якому 673 рази використано поняття *система / системи*, 137 – *комплекс / комплекси*, 230 – *структура / структури*, 92 – *зв'язок / зв'язки*, 72 – *функція / функції*, 50 – *функціонування*, 135 разів – *організація / організації*. З'ясовано, що приблизно 80 %

проаналізованих понять стосуються системної організації геооб'єктів [З, с. 51].

До 60-х років ХХ ст. використовували поняття *виробничо-територіальний комплекс* і *територіально-виробничий комплекс* (напрацювання М. Колосовського, П. Алампієва, Ю. Саушкіна, О. Ващенко, М. Паламарчука та ін.). За цими семантично близькими термінами криється зміна наукових парадигм економічної географії советського періоду: від економічної на етапі форсованої індустріалізації до просторової на етапі розв'язання проблеми освоєння східних регіонів СРСР, утворення територіально-планових органів управління економічно-адміністративних районів (раднаргоспів, 1957–1965 роки). У 60–80-х роках ХХ ст. превалювала і була модною концепція соціально-економічних систем (напрацювання М. Паламарчука, М. Пістуна, О. Шаблія, М. Долішнього, О. Топчієва та ін.), що з 80-х років ХХ ст. поступилася концепції територіальних суспільних систем (М. Пістун, О. Шаблій, О. Топчієв, Я. Олійник, Л. Шевчук, І. Дудник, Г. Підгрушний та ін.).

Мовнонаукова мода завжди має історичний вимір. Так, становлення геоглобалістики зробило популярним поняття *світосистема*, або *світ-система* (за аналогією з англійською моделлю словотвору; І. Валлерстайн, 1974). Українськомовною інновацією на відображення системної організованості цивілізації на глобальному рівні є *землесвіт* (Ю. Кисельов, 2011).

Попри широке використання здобутків системного підходу, в суспільно-географічних текстах трапляються випадки формального вживання терміноодиниці *система* без аналізу внутрішніх і зовнішніх зв'язків функціональних компонентів утворення (галузевих, міжгалузевих, секторальних, геопросторових), що саме становить сутність аналізованого поняття. Поширеними нині стали також поняття *синергія*, *синергійний ефект*, *синергетика*, розкриті в концептуальному плані, проте не включені в поняттєво-термінну систему суспільної географії за відсутності конкретних методик дослідження.

Отже, мовнонаукова мода може зумовлювати детермінологізацію – втрату терміном своїх дефінітивних і системних характеристик та перехід до загальноновживаної лексики. Приклади детермінологізмів, що

повністю втратили дефінітивні ознаки, такі: *простір* (географічний, культурний, мовний, інформаційний, сакральний, ментальний та ін.); *довкілля* (естетичне, культурне); *рельєф*, *ландшафт* (економічний, статистичний, культурний, релігійний, соціальний); *атмосфера* *духовна*; *мікроклімат* *соціальний*; *екологія* (інформації, стосунків та ін.).

В історії географічної науки збереглося авторство таких мовнонаукових нововведень:

- *сцієнтоніми*: економічна географія (М. Ломоносов), політична географія, антропогеографія (Ф. Ратцель), порівняльне землезнавство (К. Ріттер);

- *загальногеографічні терміни*: географічна оболонка (А. Грігор'єв), геосистема (В. Сочава), геверсум, геоторія (Е. Алаєв), геокосмоторія (О. Шаблій);

- *економіко-географічні терміни*: енерговиробничий цикл (І. Александров, М. Колосовський), виробничо-територіальне поєднання / комплекс (М. Колосовський), територіально-виробничий комплекс (П. Алампієв, О. Ващенко); галузево- / компонентно-функціональна структура господарства (М. Паламарчук), міжгалузева територіальна система (О. Шаблій);

- *суспільно-географічні терміни*: суспільно-географічна система, регіональний пропорційно-збалансований розвиток (М. Пістун);

- *політико-географічні терміни*: світовий український пояс, український локалітет, духовно-культурне хрестоосердя (О. Шаблій).

Авторитет науковців, що ґрунтується на їхній компетентності, креативності, робить конкурентоспроможними їхні авторські мовнонаукові винаходи. Особистісний підхід до вивчення вербальної мови науки наразі недостатньо висвітлено у науковій літературі.

До формування української наукової мови, окрім учених, долучалися письменники, громадсько-політичні діячі. Авторами успішних неологізмів свого часу були Т. Шевченко (*передмова*, *післямова*), П. Куліш (*обставина*), І. Верхратський (*напря́м*), І. Франко (*чинник*), І. Нечуй-Левицький (*світогляд*), А. Кримський (*зміст*). Через послідовні стадії новослів'я, модного вживання ці лексеми потрапили до загальновикористовуваної лексики. Збагачення вербальної мови суспільної географії мовнонауковими винаходами порушує питання про

становлення нового наукового напрямку – *географічної неологіки*.

Виникнення мовнонаукової моди пов'язують також із впливом чужомовних запозичень, які часто переназивають уже наявні денотати. Чужомовні слова вважають престижнішими і тому вживають частіше, створюючи враження більшої науковості. Для уникнення цього не завжди доречного явища потрібно гармонізувати поняття і терміни, тобто відмінності між поняттями повинні відображати відмінності відповідних термінів.

В українській науці проблема чужомовних запозичень особливо актуальна, позаяк в умовах советської дійсності відбулося формування *lingua sovetica* як феномена тоталітарної політичної системи. Це призвело до значних втрат вербальної мови української науки через заміну правильно зорієнтованих, емотивно оцінних, експресивних термінів російськомовними лексемами або термінами-інтернаціоналізмами в російській транскрипції. Унаслідок цього була втрачена яскрава образність, яка давала змогу заглибитися в те чи те поняття, окреслити контури його семантики і створювала основу для конструктивного розвитку.

Модні чужомовні слова через вживання у різних контекстах дуже часто зазнають семантичних змін. Вони витісняють звичні для національної наукової мови терміноодиниці. Так, на думку С. Караванського, слово *імідж* «забирає наше споконвічне слово образ, якого просто не чути з уст наших мовців, імідж «упхався» в мовний потік коштом слів лице або ім'я» [4, с. 60–61]. За І. Фаріон, замість лексеми *імідж* можна вживати також українськомовні – *подоба, постава*.

Щоб деколонізувати вербальну мову суспільно-географічної науки необхідно повернути «немодні» тепер репресовані питомі лексеми, як-от хороніми: *край* (у значенні район, територія, країна), *область, околиця, округа, осередок, оселя* (по-сучасному – тип заселення), *осяг, черен, ядро* та ін. Частіше використання зробить модними питомі термінолексеми. Популяризувати репресовану мову української географії допоможе критичний аналіз термінологічних словників С. Рудницького, К. Дубняка, П. Тутковського, Х. Полонського, вербальної мови праць галицьких географів міжвоєнного періоду [2,

с. 83–92].

Із впливом сучасних екстралінгвальних чинників пов'язана англomовна наукова мода. Надмір англiзмiв очужує мову української науки (як-от: *габ, маркетинг, менеджмент, стейкголдер* замість українськомовних – *вузол, збут, урядування, роботодавець*). Поширеним стало використання чужомовних компонентів при утворенні складних терміноодиниць, що актуалізує проблему їхньої змістової і формальної сполучуваності. Перевагу варто надавати зразкам, побудованим на основі однієї мовної системи. Наприклад, латинські морфєми *мега-, макро-, мезо-, мікро-* у складних словах недоречно вживати з українськомовними, як-от: *мікропiдприємство, макросередовище* та ін. (окрім вже узвичаєних – *мікросвіт, макросвіт, мегасвіт, мікрочастинка* та ін.). Українізація вербальної мови сприятиме піднесенню міжнародного статусу і престижності української науки.

Для вербальної мови науки характерна сучасна тенденція до стислості, що виявляється через заміну вербальних знаків іконічними, символічними, індексними. Її посиленню сприяють сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Тенденція до мовної компресії змісту понять помітна насамперед через різні способи абрєвіації: звукової (ВООЗ, НАТО та ін.), літерної (АПК, ПЕК, ТВК та ін.) складової (*макроекобуд, Укроборонпром, Укравтодор* та ін.), комбінованої (*автотранспорт, гiдростанція, екосистема* та інші складні лексеми, першими частинами яких є чужомовні морфєми).

З-поміж новотворів комбінованого типу абрєвіації вирізняють лексеми з усіченням першого слова навіть до однієї букви (*е-економіка* – електронна, або цифрова економіка; *е-маркетинг, е-менеджмент, е-комерція, е-держав* та ін.). Як спосіб словотвору, абрєвіація особливо активізується в часі суспільних змін, які зумовлюють виникнення нових понять. Потребу в абрєвіації спричиняє надмір складених терміноодиниць, що загалом відображає ще недостатню виробленість наукової термінології (як-от, елементарна агропромислова територіальна система).

Модною також стала компресія змісту понять за допомогою цифрових додатків (*iндустрія 1.0, iндустрія 2.0, iндустрія 3.0, iндустрія*

4.0, індустрія 5.0; суспільство 1.0, суспільство 2.0, суспільство 3.0, суспільство 4.0, суспільство 5.0; наука 2.0, 4.0 та ін.). Динамізм суспільного життя й надалі зумовлюватиме появу нових способів економії мовних засобів на відображення того самого змісту суспільно-географічних понять.

Висновки. Мовнонаукова мода, що виражається в більшій частотності вжитку певних терміноодиниць, є закономірною особливістю вербальної мови суспільної географії. Виникнення мовнонаукової моди зумовлене екстралінгвальними і власне лінгвальними чинниками. З-поміж екстралінгвальних чинників вирізняємо об'єктивний парадигмальний розвиток науки, термінотворчу діяльність учених – суб'єктів наукового процесу; лінгвальних – загальні тенденції розвою української мови (демоскалізація, деангліїзація, повернення питомих українських лексем, мовна компресія змісту понять). Мовна мода спричиняє детермінологізацію наукових понять. У дослідженні мовнонаукової моди продуктивним є особистісний (антропонімний) підхід, тобто визначення внеску окремих науковців у зародження, становлення і розвиток вербальної мови науки, а також контент-аналіз наукових текстів.

Список використаних джерел

1. Албул О. Поняття мовна мода як соціо-лінгвокультурна категорія. *Мова і суспільство*. 2010. Вип. 1. С. 21–30.
2. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 488 с.
3. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 344 с.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ : Академія, 2001. 233 с.